

עלייה וקליטה בשנות ה-50 וה-60

היקף העלייה

בשלוש השנים הראשונות להקמת המדינה (1948 עד 1951) עלו כ- 700 אלף יהודים ובעשור הראשון להקמת המדינה עלו לארץ כמיליון עולים

ארצות המוצא של העולים

העולים הגיעו מאירופה ומארצות האסלאם :

מאירופה - הגיעו מהמדינות רומניה , פולין , בולגריה , ברית המועצות , גרמניה , אוסטריה יוגוסלביה. חלקם היו ניצולי שואה , סה"כ הגיעו מאירופה 420,000 עולים .

מארצות האיסלם - הגיעו עולים מצפון אפריקה : , מרוקו , אלג'יריה , תוניסיה , לוב , מצריים. סה"כ הגיעו 235,000 עולים .

מאסיה-הגיעו מטורקיה , סוריה , לבנון , תימן , איראן , עירק, סה"כ הגיעו 275,000 עולים.

הסיבות לעלייה במדינות אירופה

1. העולים מאירופה היו ברובם ניצולי שואה , חלקם ניסו להגיע ארצה עוד לפני שהוקמה המדינה , אך הם נתפסו ע"י הבריטים ונשלחו למחנות מעצר בקפריסין .

אחרים נותרו במחנות העקורים עד שהתאפשרה עלייתם.

2. **מדינת ישראל נתפסה כ-"בית"** - תחליף להרס ולחורבן שאפיינו את חייהם במהלך

המלחמה. מרבית העולים שהגיעו מאירופה, היו ניצולי שואה.

אירועי השואה והאנטישמיות ששררו באירופה לאחר המלחמה, חשפו את הרצון לעלות לא"י. הם לא רצו לחזור למקום הולדתם באירופה, שהפכה לבית-קברות לבני משפחותיהם, לא רצו להקים בית ומשפחה באירופה. רבים ראו בחיים בא"י, במדינה יהודית, את הצו האחרון שהשאירו הקורבנות.

3. **התסיסה האנטישמית באירופה** - השואה אמנם הסתיימה אך הפגיעה הפיזית

ביהודים נמשכה וכך גם האנטישמיות. למשל הפוגרום בעיר קילצה שבפולין נגד שרידי השואה ב-1946. היהודים הבינו שלמרות הרצח הנורא, למרות השואה, האנטישמיות עדיין קיימת ולכן עליהם לעזוב את אירופה ולבסס את חייהם בא"י.

הסיבות לעלייה מארצות האסלם:

70% מיהודי ארצות האסלם עלו למדינת ישראל , הסיבות לעלייתם:

1. **מלחמת העצמאות והקמת מדינת ישראל** - הקמת מדינת ישראל עוררה תחושות של תקווה ושמחה גדולה, שכן יהודים רבים בארצות האסלם ראו בהקמת מדינת ישראל מעשה לבואו של המשיח. לצד השמחה על הקמת המדינה היה קיים חשש ממשי לגורלם בארצות האסלם. לאחר מלחמת העצמאות נהרגו עשרות יהודים ומאות נפצעו בהתפרצויות האלימות במרוקו, בלוב ובמצרים. התפרצויות אלו ערערו את הביטחון האישי של היהודים ועודדו את הגירתם.
2. **מעמדם של היהודים בחברה הקולוניאלית** - בזמן השלטון הקולוניאלי היהודים השתייכו למעמד גבוה ביחס לסביבה המוסלמית. כשעזב השלטון הקולוניאלי את המקום, תפסו גורמים ערביים מקומיים את השלטון והיהודים נדחקו החוצה. כך החל תהליך של ערביזציה מלווה בלאומנות, מה עוד היהודים נתפסו כמשתפי פעולה עם האויב הקולוניאלי. בדרך זו נדחקו היהודים מן החברה והוקעו ממנה. הסתה ומעשי אלימות הביאו את היהודים לעזוב את מולדתם ולעלות למדינת ישראל. **ניתן להדגים זאת בתוניסיה.**
3. **התגברות הפעילות הציונית** - שליחים ציונים נשלחו לקהילות היהודיות באסלם כדי לשכנע אותם לעלות לא"י. הציונות הפכה לציונות מגשימה, היא קיבלה סיוע מקבוצות ומארגונים כמו "הוועד היהודי האמריקאי" שעזר להם לארגן את העלייה ולקלוט את העולים בארץ.

דפוסי העלייה (מאפייני העלייה)

1. **עליית הצלה** – מדינת ישראל הגיעה להכרה שהיהודים בארצות האסלם מצויים בסכנת קיום, והמדינה צריכה לפעול כדי להוציא אותם משם. לוב, עירק ותימן הם דוגמאות לעליית הצלה של כל הקהילה. בתימן לדוגמה נרצח שליט המדינה בשנת 1948, דבר שהגביר את הבריחה לישראל, ובתוך שנים בודדות יהדות תימן רובה ככולה עזבה את תימן בדרכה לישראל, בעידוד וליווי השלטונות הישראליים – מבצע המכונה "מרבד הקסמים" או "על כנפי נשרים". היהודים בעיראק סבלו מיחס קשה של אפליה ופגיעה מצד השלטון והסביבה המוסלמית. עד שנת 1951 נאסר על יהודים לעזוב את עיראק, אולם כשהשלטון אפשר לבסוף את יציאת היהודים הם עזבו בהמוניהם לישראל. מבצע זה מכונה "מבצע עזרא ונחמיה" או מבצע בבל".
2. **עלייה מבוקרת והדרגתית** – העלייה המאסיבית התרחשה כאמור בשני העשורים הראשונים לקיומה של המדינה, בעת שבה המדינה צריכה לבסס את עצמה מבחינה

כלכלית וחברתית. לצד כל זאת היה על המדינה הצעירה להתמודד עם קליטת עלייה במימדים גדולים מאוד.

החלטת השלטונות הייתה שכל העולים יגיעו ארצה, אולם עלה הצורך לייצר סולם עדיפויות. העולים מוינו עפ"י קריטריונים של גיל, בריאות וסיכוי למצוא פרנסה. נבחרו מועמדים מתאימים והם הוכשרו לפני שעלו ארצה. העלייה המבוקרת הייתה בעיקר ממרוקו וטוניס.

3. **עלייה חשאית** - במקרים רבים העלייה התבצעה בניגוד למדיניות של ארצות המוצא של העולים. משום כך העלייה התאפיינה בחשאיות רבה, בסיכון גבוה, באומץ ובתחכום. בעלייה זו הגיעו בחשאי עולים מסוריה, לבנון, מצרים, מרוקו וכו'. מסוריה ומלבנון הוברחו יהודים מעטים בגלל הקושי לחצות את הגבול אל ישראל, וכך גם עם יהודי מצרים. אבל אצל יהודי מרוקו המצב היה שונה- הם הוברחו כמעט בכל הדרכים האפשריות - בים, באוויר וביבשה. שיאה של עלייה זו הייתה סיפורה של הספינה "אגוז": ספינה שטבעה במהלך הפלגתה ממרוקו בינואר 1961 ו-44 מעפילים שהיו על סיפונה נספו. בעקבות מקרה זה מרוקו אפשרה את הגירת היהודים ממנה, ואכן, בשנים 1962 עד 1964 עלו כ- 120,000 יהודים במבצע שנקרא "מבצע יכין".

קליטת העולים במדינת ישראל: מאפייני מדיניות הקליטה

- דאגה לצרכים הבסיסיים של העולים כמו: מציאת דיור מתאים – דיור קבע/ארעי, מציאת תעסוקה לעולים, חינוך ותרבות – ביעור "הבערות" "הנחלת הלשון".
- ההשתלבות במערכת החינוך – פיתוח סמלי זהות והזדהות קולקטיבים.
- עיצוב חיי העולים בהתאם לערכים החברתיים של המדינה הצעירה. לפי האידיאולוגיה הציונית (שלילת הגולה, "יצירת אדם חדש" – הערך של עבודה בחקלאות).
- צרכי בניית המדינה הצעירה, קליטה בהתאם ליעדים האסטרטגיים והכלכליים של מדינת ישראל (פיזור אוכלוסייה, ישובי שרשרת ביטחון).
- קליטה שנבעה ממדיניות "כור ההיתוך" שדרשה התנתקות העולים ממורשת ארצות המוצא.

כיצד התמודדו רשויות המדינה והחברה הקולטת עם ארגון עלייה גדולה ועם קליטתה החברתית, הכלכלית והתרבותית?

קליטת העלייה ההמונית בשנות החמישים לוותה בקשיים רבים של הקולטים (הנהגה, החברה הישראלית הוותיקה) ושל הנקלטים (העולים מארצות האיסלאם וניצולי שואה).

הקשיים בתחום הכלכלי

למדינת ישראל הצעירה מאד שנוסדה בעיצומה של מלחמת השחרור, היה מחסור גדול בכסף ובמזון, והיא לא יכלה לספק את המזון הדרוש לעולים שהגיעו ארצה. לא הייתה לה יכולת לייצר מזון, ובשל העדר מטבע חוץ גם לא יכלה לייבא מזון מחוץ-לארץ.

הפתרון – הנהגת המדינה הנהיגה את "**מדיניות הצנע**" שהבטיחה מוצרי מזון בסיסיים בכמות שווה לכל תושבי המדינה. המזון חולק על-פי תלושי הקצבה שנתנו לכל בתי האב במדינה.

הקשיים בתחום הדיור

הקושי הגדול ביותר היה מציאת פתרונות דיור לעולים (בין 1948 ל-1951 עלו לארץ יותר מ-700 אלף עולים). קצב העלייה המהיר חייב את ההנהגה למצוא פתרונות זמניים, עד אשר ייבנו מגורי קבע לאלפי העולים.

פתרונות הדיור הזמני:

מחנות הצבא הבריטי – עולים הועברו לצריפי מגורים במחנות הצבא הבריטי שהתפנו כמו למשל "שער עלייה בחיפה" או מחנה "אלנבי" בירושלים.

בתים נטושים – בזמן מלחמת השחרור ננטשו בתים בשכונות מעורבות על-ידי ערבים שברחו מהם בשל המלחמה. אל הבתים האלה הוכנסו עולים. כמו למשל בתים בשכונות קטמון ואבו טור בירושלים.

מעברות – שני הפתרונות הקודמים לא נתנו מענו לכל העולים. לכן, החל מ-1950 קמו ברחבי הארץ "מחנות עולים" זמניים שנקראו "מעברות". הן קמו בערים הגדולות ובישובים כפריים. המעברות יועדו לכלל העולים אך בפועל מרבית המתגוררים בהן היו לרוב עולים יוצאי ארצות האיסלאם. העולים יוצאי אירופה שהו במעברות זמן קצר, והם התפנו מהן הודות לסיוע של ארגונים יוצאי ארצות מוצאם וסיוע של בני משפחה ותיקים שחיו בארץ

עיירות הפיתוח – בין 1948 ל-1963 קמו בארץ כ-30 עיירות פיתוח. כיום האוכלוסייה במרבית העיירות לא עולה על 20 אלף תושבים ואין להן מעמד של עיר, והן מתמודדות עם אותם קשיים שליוו אותן בראשית היווצרותן, מחסור במקומות עבודה ואבטלה, חינוך ברמה נמוכה והגירה שלילית.

הסיבות להקמת עיירות הפיתוח

- מענו לבעיית הביטחון בגבולות המדינה המוקפת מדינות אויב. ההנהגה ראתה בהקמת עיירות פיתוח לאורך גבולות המדינה דרך ליצירת "שרשרת ביטחון" שתגן על המדינה (קריית שמונה ושלומי בצפון, אופקים, נתיבות, ירוחם ודימונה בדרום ובית שאן במזרח).

- מענו לבעיית התעסוקה: רוב העולים מארצות האיסלאם לא רצו ולא יכלו לעסוק בחקלאות (באו מרקע עירוני) ולכן בניית עיירות פיתוח נתפס כפתרון לבעיית העסקתם של העולים. באותן עיירות, שהיו עתירות בידיים עובדות, הוקמו מפעלים (בדימונה למשל, נבנה בית-חרושת לטקסטיל "כיתן דימונה").

- תפיסה אידיאולוגית של ההנהגה – המנהיגים האמינו שכשם שהעולים, שהגיעו לארץ לפני קום המדינה, פנו להתיישבות חלוצית, יש להפנות את העולים להתיישבות חלוצית בעיירות הפיתוח.

הפניית העולים לעיירות הפיתוח נעשתה מבלי שהעולים נשאלו או הסכימו על כך, הדבר גרם לתחושות תסכול והתמרמרות קשה בקרבם, תחושות שמלוות את תושבי העיירות עד היום.

הקשיים החברתיים

כיצד נקלטו העולים מבחינה חברתית ותרבותית? מבחינות מסוימות שינו העולים מארצות האיסלאם את פניה ואופייה של החברה הישראלית. עולי ארצות האיסלאם הגיעו במספרים גדולים מאוד (יותר מ-600 עולים עד שנות ה-60) ובכך שינו את המבנה העדתי של החברה הישראלית. לפני העליות ההמוניות, רובה של החברה הישראלית הייתה בעלת פולקלור וסימנים תרבותיים "אשכנזים". עולי ארצות האיסלאם הביאו עימם תרבות ופולקלור שונים – "מזרחיים".

התרבות והפולקלור של המזרחיים (כמו גם חוסר השכלתם של רבים מהם), נתפסו בעיני חלק מהישראלים הותיקים כאיום על אופי החברה הישראלית, חששם היה שהעולים המזרחיים (כך כונו עולי ארצות האיסלאם), יהפכו את החברה הישראלית לנחשלת ולבורה. בקרב חלק מיוצאי אירופה רווחו דעות שליליות וסטריאוטיפים אודות יהודי ארצות האיסלאם. דעות אלו היו גם נחלת חלק ממנהיגי הישוב. דבר זה פגע ביהודים "המזרחיים" והגביר את תחושות הזעם והתסכול שלהם (זכרו, שרובם התגוררו בתקופה זו בשכונות עוני, מעברות ועיירות פיתוח)

תפיסה זו הביאה לנידוי חברתי ותרבותי של עולי ארצות האיסלאם. הממסד כמעט ולא תמך במחקרים ובהתארגנויות שעסקו בתרבות יהדות האיסלאם. כאמור, תרבות עולי ארצות האיסלאם נתפסה כנחותה, ויותר מכך, נתפסה כמאיימת על אופי התרבות והחברה הישראלית, כפי שראו אותה ראשי הישוב הותיקים. כדי להתמודד עם האיום הזה ולשמור על

האופי "הישראלי" של החברה (שהיה קרוב יותר לתרבות המערב), נדרשו עולי ארצות האיסלאם לנטוש את תרבותם הישנה ולאמץ את התרבות הישראלית. התפיסה של נטישת תרבות העבר ואימוץ תרבות חדשה נקראות "תפיסת כור ההיתוך".

תפיסת "כור ההיתוך" כמעצבת את דרך קליטת העולים **הגדרתו של חבר הכנסת אברום בורג לתפיסת כור ההיתוך:**

"תפיסה מתנשאת, מנוכרת ושחצנית. לקחנו שני תימנים, שני ייקים, שני רומנים ושני מרוקאים, ערבבנו היטב לפני השימוש, ובסופו של התהליך קיבלנו את דן בן-אמוץ. דמות אחידה, סטריאוטיפית של צבר ישראלי. כולם היו צריכים להראות אותו דבר, להישמע אותו דבר ולהיות אותו דבר. ובאמצע, בין לבין, נמחקו כל ההבדלים הקטנים והגדולים שהביאו אתם העולים מכל קצוות תבל."

מהי אם כן מדיניות "כור ההיתוך" ?

ראש הממשלה דאז, דוד בן-גוריון, שהיה תומך נלהב של תפיסה זו, טען שיש להביא יהודים מכל העולם, לדאוג שיזנחו את תרבותם הגלותית ולסגל אותם ללשון אחת, תרבות אחת, אזרחות אחת, נאמנות אחת וחוקים חדשים. **כור ההיתוך יביא ליצירת אומה חדשה בעלת מאפיינים אחידים.** על-פי בן-גוריון יש להנחיל לעולים את המורשת של היישוב – ציונות, חלוציות, אהבת הארץ וערכים מתוך התרבות המערבית המודרנית. הדרך להשגת מטרה זו הייתה באמצעות השירות הצבאי והחינוך.

הפתרון – הדרך לשלב את העולים בחברה הישראלית ולגבש זהות ישראלית הייתה באמצעות מערכת החינוך.

המשימה הראשונה הייתה **הנחלת השפה העברית**, הנחלת מיומנויות למידה ופיתוח סמלי ההזדהות הקולקטיבית. לצורך זה נעשה ב-1954 מבצע "להנחלת השפה העברית". במסגרתו התנהלו לימודי ערב למבוגרים, ובמהלכו למדו עברית למעלה מ-60 אלף עולים. מסגרות לימודי הערב למבוגרים המשיכו להתקיים עד לאמצע שנות השישים והם התקיימו במועדונים ובבתי הספר.

הפעולה השנייה בתחום החינוך הייתה הפיכת **החינוך לחובה וממלכתי**. ב-1949 נחקק "חוק לימוד חובה" ולפיו כל גילאי 5-14 זכאים לחינוך חנם ונערים בגילים 14-17, שלא למדו לימודים תכנוניים, חוייבו ללמוד (לימודי ערב) בבתי ספר לנערים עובדים.

ב-1953 התקבל "חוק חינוך ממלכתי" שצמצם את הזרמים בחינוך לזרם הממלכתי, הממלכתי דתי, החרדי וההתיישבותי. מערכת החינוך הייתה תחת פיקוח של המדינה.

ההתנגדות לתפיסת כור ההיתוך – מאורעות ואדי סאליב (1959)

תפיסת כור ההיתוך דרשה מכל העולים לשכוח או לוותר על עברם, לטובת תרבות ישראלית "צברית" חדשה. אבל משמעות הויתור, מבחינת עולי ארצות האיסלאם, הייתה משמעותית יותר מאחיהם עולי ארצות אירופה, משום שהתרבות הצברית הייתה קרובה לתרבות המערב במובנים רבים (חילונית, מתנכרת לערכי המשפחה המסורתיים ועוד). משום כך, עוצמת התנגדותם של עולי ארצות האיסלאם למדיניות "כור ההיתוך" הייתה גדולה, ולעיתים גם אלימה. הדוגמה החשובה ביותר להתקוממות החברתית של עולי ארצות האיסלאם הייתה ההתקוממות בואדי סאליב (שכונת עולים בחיפה) ביולי 1959.

באירוע הזה ירה שוטר בעולה חדש ממרוקו (שהיה שיכור ונחשד בקטטה), בשכונת ואדי סאליב בחיפה. זו הייתה שכונה מוכת עוני ואבטלה, שרוב תושביה היו עולים מארצות האסלאם, בעיקר ממרוקו. שמועות על מותו הסעירו את השכונה והאירוע היה בבחינת יריית הפתיחה של מהומות שזכו לכינוי "מאורעות ואדי סאליב". בכל השכונה פרצו מהומות, חנויות נבזזו, מכוניות הוצתו, שוטרים ואזרחים נפצעו ועשירות אנשים נעצרו. למחרת היום (8.7.59) התפשטו המהומות וההפגנות בכל רחבי הארץ, בעיקר בבאר שבע ובמגדל העמק. עשרה ימים אחרי האירוע, מינתה הממשלה ועדה ציבורית בראשות השופט משה עציני, שמטרתה הייתה לבדוק את הסיבות לאירוע. לאחר חודש הוצגו מסקנות הוועדה ובחלקן נגעו לקליטת העולים ממרוקו.

השלכות ומשמעות המאורעות

המאורעות היו ביטוי של זעם, כאב, תסכול, עוני, תחושת קיפוח ומרירות קשה, שהיו מנת חלקם של העולים מארצות האיסלאם, בעיקר יוצאי מרוקו. ב-1958 היו בארץ כ-160 אלף עולים ממרוקו, מצבם היה קשה במיוחד – אחוז גבוה מהם היו קשישים וחולים, רבים מהם התפרנסו בדוחק ורובם התגוררו בעיירות פיתוח המרוחקות מהמרכז. אלה שגרו בערים הגדולות התגוררו בשכונות צפופות מוכות עוני ועבריינות. עולי מרוקו הרגישו שהם נדחקים לשולי החברה וסובלים מאפליה בכל מקום. מאורעות ואדי סאליב העלו על סדר היום הציבורי את שאלת הקיפוח על רקע עדתי בחברה הישראלית, וסימנו בבירור את קיומה של "ישראל השנייה". סוגיה שממשיכה להעסיק את החברה הישראלית עד היום. **שינוי מדיניות הממשלה: מעבר להעדפה מתקנת** – על רקע המאורעות נקטה הממשלה במספר צעדים

לטובת עולי ארצות האיסלאם: הגדלת תקציב השיכון עבור מפוני המעברות, הגדלת התשלום למשפחות ברוכות ילדים וקורסי הכשרה מקצועית לחיילים משוחררים.

מתן ייצוג פוליטי לעולי המזרח – המפלגות הגדולות הקצו מקומות ליוצאי עדות המזרח ובנוסף נוצרו מפלגות עדתיות שנאבקו לקדם את פתרון העדות אותן ייצגו. **יישום תפיסת כור ההיתוך באמצעות צה"ל –** צה"ל ראה עצמו, בהשפעת דוד בן-גוריון, כצבא העם שאחראי פרט לביטחון המדינה, גם לחינוכו של הנוער ולבניית זהות ציונית ויהודית. הצבא קלט רבים מהעולים החדשים לשורותיו, הוא לימד אותם עברית באולפנים צבאיים ושילב אותם ביחידות הצבאיות השונות. בנוסף פעל צה"ל במחנות העולים, במעברות ועיירות הפיתוח באמצעות הגדנ"ע, מורות חיילות, ומדריכי נוער.